

ВИКОРИСТАННЯ КОГНІТИВНИХ СТРУКТУР У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

THE USE OF COGNITIVE STRUCTURES IN THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES IN UNIVERSITIES

Стаття присвячена розгляду можливостей упровадження в процес викладання іноземної мови фреймової технології. Автори характеризують фрейми як когнітивні структури та визначають сутнісні ознаки фреймів. Стверджується, що функція фреймових технологій у навчанні іноземної мови полягає в забезпеченні реалізації інтенсивного засвоєння лексичних, граматичних та стилістичних норм іноземної мови, ефективного вилученні інформації, сприйнятті та її відтворенні в мовленні. Представлено механізми роботи із фреймами: фреймінг і рефреймінг, наведено приклади з досвіду їх використання в навчанні іноземної мови студентів технічних університетів. Робиться висновок, що використання фреймів у викладанні іноземної мови уможливорює логіко-лінгвістичне моделювання представлення знань, сприяє формуванню дискурсивної іншомовної комунікативної компетентності та максимальній активізації розумових і особистісних якостей студентів.

Ключові слова: педагогічна технологія, фреймове навчання, фреймінг, рефреймінг, навчання іноземної мови.

В статье рассматриваются возможности внедрения в процесс преподавания иностранного языка фреймовой технологии. Авторы характеризуют фреймы как когнитивные структуры, определяют существенные признаки фреймов. Утверждается, что функция фреймовых технологий в обучении иностранному языку заключается в обеспечении реализации интенсивного усвоения лексических, грамматических и стилистических норм иностранного языка, в эффективном извлечении информации, восприятии и её воспроизведении в речи. Представлены механизмы работы с фреймами: фрейминг и рефрейминг, приведены примеры их использования в обучении иностранному языку студентов технических университетов. Делается вывод о том,

что использование фреймов в преподавании иностранного языка делает возможным логико-лингвистическое моделирование представления знаний, способствует формированию иноязычной коммуникативной компетентности и максимальной активизации умственных и личностных качеств студентов.

Ключевые слова: педагогическая технология, фреймное обучение, фрейминг, рефрейминг, обучение иностранному языку.

The article is devoted to consideration of the possibilities of introducing frame technology into the process of teaching a foreign language. The authors describe frames as cognitive structures and defines the essential features of frames, such as stereotype, typicality; frame structure of construction; the possibility of visualization; mentality; universality; associative links; fixing analogies and generalizations, rules and principles; the presence of keywords and phrases; displaying a minimum set of grammatical structures of scientific speech style, etc. It is argued that the function of framing technologies in teaching a foreign language is to ensure the implementation of intensive learning of lexical, grammatical and stylistic rules of a foreign language, effective information extraction, perception and reproduction in speech. The mechanisms of working with frames are presented: framing and reframing, examples are given from the experience of using them in teaching foreign language to students of technical universities. It is concluded that the use of frames in the teaching of a foreign language makes it possible logical-linguistic modeling of knowledge representation, contributes to the formation of discursive competence of students, others various components of foreign language communicative competence and maximum activation of students' mental and personal qualities.

Key words: pedagogical technology, frame training, framing, reframing, learning foreign language.

УДК 372.147

Моргунова С.О.,

канд. пед. наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного
університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Моргунова Н.С.,

канд. психол. наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Перехід системи української вищої школи до нового освітнього стандарту, який відбувається в наш час, диктує необхідність особливої уваги до формування в студентів універсальних навчальних дій, наприклад, умінь переробляти інформацію, зокрема, для створення нового продукту, виконувати універсальні логічні дії: аналіз, синтез, вибір підстав для порівняння, класифікації об'єктів тощо. Сучасне суспільство потребує фахівців, які вміють позиціонувати себе на світовому ринку інноваційних ідей, обстоювати свої погляди, доводити справедливість власних гіпотез. Усе це потребує розроблення нових підходів у методиці навчання

іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей, що сприятимуть формуванню груп умінь, які дозволять їм створювати повноцінний самостійний іншомовний мовленнєвий продукт.

Досвід викладання іноземної мови у вищій професійній школі студентам-нефілологам свідчить про те, що здебільшого на вихідному етапі навчання в закладі вищої освіти в усному іншомовному мовленні студентів превалює репродукція, повна або часткова. За звичкою, набутою в процесі навчання в школі, студенти будують усні висловлювання за темою, що вивчається, не турбуючись про новизну їхньої форми і змісту, зазвичай слово в слово повторюють будь-який вихід-

ний текст, що є яскравим прикладом відтворення, репродуктивності мовлення іноземною мовою, а не її продуктивності. Продуктивне оволодіння мовою як діяльністю нерозривно пов'язане з когнітивною стороною навчання іноземної мови, з опорою на різні структури знань, що об'єктивуються в мовних формах. Із цих позицій ефективним є використання в процесі викладання іноземної мови когнітивних структур, зокрема фреймової технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що в сучасній педагогічній науці існує стійкий інтерес до використання когнітивних структур, а саме фреймів, що продиктований їхньою беззаперечною ефективністю в навчанні. Теорія фреймів, фреймове навчання як педагогічна технологія, питання розроблення, удосконалення, пояснення та практичного втілення фреймового підходу до вивчення різних дисциплін розглянуті в роботах багатьох закордонних і вітчизняних учених, серед яких Н. Болдирев, Р. Богранд, Е. Гульбинська, Р. Гуріна, В. Дреслер, Т. Колодочка, М. Мінський, О. Обдалова, Е. Соколова, Л. Суховірська, Дж. Тейлор, Ф. Уінгер, Ч. Філмор, З. Шейк, В. Шляхов та інші. Дослідження шляхів і методик впровадження фреймового підходу до навчання іноземної мови в закладах вищої освіти (далі – ЗВО) започатковано в працях вітчизняних науковців Л. Загородньої, О. Вержанської, О. Канюк, С. Моргунової, І. Назаренко, Н. Саєнко, В. Сас, М. Соснової й ін. Але проблема навчання іноземної мови за допомогою фреймів залишається недостатньо розробленою.

Мета статті полягає в характеристиці фреймів як когнітивних структур, механізмів роботи з ними – фреймінгу і рефреймінгу, описі досвіду їх використання в навчанні іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових дослідженнях пропонується цілий спектр понять на позначення когнітивних структур і моделей: «конструкт» (Дж. Келлі), «образні схеми» (М. Джонсон), «ситуаційна модель» (Т. ван Дейк), «ментальні простори» (Ж. Фокон'є), «ідеалізовані когнітивні моделі» (Дж. Лакофф), «сценарії» чи «скріпти» (Р. Шенк і Р. Абельсон) тощо. Усі перелічені концепції споріднені з концептом «фрейм» (від англ. frame – «каркас, скелет, рамка, структура, будова»), що на сьогодні є найбільш поширеним терміном для позначення когнітивної моделі.

Уводячи до наукового тезауруса новий термін, його автор, американський учений М. Мінський, визначив поняття фрейму так: «Людина, намагаючись пізнати нову для себе ситуацію або по-новому поглянути на вже звичні речі, вибирає зі своєї пам'яті деяку структуру даних, образ, названий нами фреймом, з таким розрахунком, щоби

шляхом зміни в її окремих деталях зробити її придатною для розуміння більш широкого класу явищ і процесів. Фрейм є структурою даних для представлення стереотипної ситуації» [5, с. 80].

Термінологічна енциклопедія трактує фрейм як структуру репрезентації знань, в якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію з її використання [3, с. 215]. У найзагальнішому сенсі цей термін позначає стійку когнітивну структуру, рамку, осередок або ментальний образ, що містить деяку інформацію. Таке розуміння є основою для пояснення безлічі випадків його сучасного вживання в різних наукових сферах, де це поняття активно використовується, як-от: лінгвістика і педагогіка, штучний інтелект, інженерія знань, соціальні науки, видавничі системи, телекомунікації, комп'ютерні мережі, програмування, графіка тощо.

Когнітивна функція мови передбачає насамперед певний спосіб осмислення навколишнього світу, формування знань про нього і різні способи їх організації та зберігання у свідомості людини. Свідома опора на когнітивні структури й механізми їх роботи під час навчання іноземної мови дозволяє активізувати управління розвитком пізнавальної діяльності студентів. Фреймова модель подання знань спирається на психологічну модель пам'яті людини і виходить із положення про сприйняття дійсності через зіставлення наявних у пам'яті фреймів, кожен з яких пов'язаний із конкретним концептуальним об'єктом у пам'яті й інформацією зі світу реальності. Фреймовий підхід базується на розкритті резервних психологічних можливостей мозку, на способах активізації довготривалої пам'яті і мимовільного запам'ятовування. Його реалізація в освітньому процесі забезпечує якісне навчання в короткі терміни. Ефективність застосування фреймового підходу пояснюється так: якщо презентувати навчальну інформацію в структурованому, згорнутому вигляді, у вигляді таблиць, схем, образів, графів, фреймових опор, то можна істотно інтенсифікувати навчальний процес.

Із цих позицій функція фреймових технологій у навчанні іноземної мови полягає в забезпеченні реалізації інтенсивного засвоєння лексичних, граматичних та стилістичних норм іноземної мови, ефективному вилученні інформації, сприйнятті та її відтворенні в мовленні. До того ж фрейми сприяють розвитку системного мислення, необхідного для формування різних типів висловлювань іноземною мовою. Продуктивним є використання фреймового підходу й у науковому дискурсі, де фрейми виступають високоефективним способом стиснення дискурсивної інформації, що полягає в «одночасному «згортанні» інформації та її мовному вираженні, завдяки чому нова інформація складається зі схеми-опори, моделі, таблиці, а

презентація знань у згорнутому вигляді підвищує ефективність, швидкість засвоєння, розуміння та запам'ятовування нової інформації» [2, с. 78].

Необхідність свідомо задіяти основні структури і механізми мислення в процесі навчання іноземних мов зумовлена його універсальністю, незалежністю від національної приналежності людини, отже, можливістю взяти за основу в практиці викладання пізнавальні механізми, знайомі як викладачеві, так і студенту. Через теорію фреймів можна загалом представити структуру знань із будь-якої сфери життя людини і суспільства, тому що все наше життя «фреймоване», тобто організовано як за своєю біологічною природою, так і за соціальною суттю. Фрейм відображає стандартні дії суб'єкта в типовій ситуації, регулюючи поведінку людини, мовленнєву також. Наприклад, початок телефонної розмови чи діалогу із продавцем магазину відрізняються не тільки соціальною структурованістю, але й мовленнєвою стереотипністю.

Модель фрейму є досить універсальною, оскільки дозволяє відобразити все розмаїття знань про світ через фрейми-структури для позначення об'єктів і понять (позика, записка, вексель); фрейми-ролі (менеджер, касир, клієнт); фрейми-сценарії (банкрутство, збори, акціонери); фрейми-ситуації (тривога, аварія, робочий режим пристрою) та ін.

Узагальнюючи напрацювання вчених (Е. Гульбінська, Р. Гурина, Л. Загородня, О. Канюк, Т. Колодочка, М. Пашкова) стосовно визначення сутнісних ознак фреймів, назвемо такі їхні характеристики, як: стереотипність, типовість; рекурсивність; повторюваність; каркасна структура побудови; можливість візуалізації (схеми, моделі, графіки, таблиці, матриці); ментальність (розумова форма); універсальність; асоціативні зв'язки; фіксація аналогій і узагальнень; фіксація правил і принципів; наявність тільки найважливіших у смисловому відношенні слів; словосполучень чи фраз (ключових слів і фраз); відображення мінімального набору граматичних конструкцій наукового стилю мовлення.

Структурована у вигляді когнітивних опор, навчальна інформація, що подається у формі фрейму, має низку переваг і надає додаткові можливості до більш усвідомленого і глибинного розуміння навчального тексту, а в подальшому – до створення власного продукту усного мовлення на його основі. До цих переваг Р. Гурина й Є. Соколова відносять такі:

- компактність форми подання інформації (матеріал «стиснутий», менший за обсягом, дозволяє одним поглядом охопити тематику, проблематику й основну ідею тексту);

- чіткість структури (інформація поділена на блоки, що перебувають у певних логічних зв'язках);

- практичність (фреймова модель не переобтяжена деталізованим описом зв'язків і відношень між концептами, поняттями, але водночас відображає всю інформацію, що стосується цієї проблеми);

- активність (фреймова модель передбачає не тільки формалізоване представлення тексту, але й читання, інтерпретацію цього матеріалу, що спонукає студента створювати власний продукт усного мовлення);

- відкритість (фреймова модель підтримує механізм розширення й оновлення інформації) [1, с. 56].

Базовими когнітивними техніками роботи із фреймами є фреймінг і рефреймінг. Фреймінг організовує фрейми певною метою, рефреймінг використовується для переключення з одного фрейму на інший. Розглянемо ці поняття детальніше, використовуючи приклади впровадження цих когнітивних структур із досвіду викладання іноземної мови (англійської) студентам технічного університету.

Фреймінг можна визначити як когнітивну настанову, створення рамок для ситуації. Рамка встановлює межі, поза якими ситуації не існує, фокусує увагу, висвітлює всю картину загалом чи деякі її деталі. У методичних цілях фреймінг на заняттях із розвитку мовлення може виступати як механізм постановки теми і її розроблення. У постановці теми важлива роль належить заголовку навчального тексту, що вводить у тему. З нього починається знайомство з текстом, він першим організує увагу студентів і є рамочним знаком, що зумовлює розвиток теми. На початковому етапі заголовок завжди є однозначним: «Сім'я», «Дім», «Країна», зазвичай збігається з назвою теми. На середньому етапі заголовок частіше багатозначний: «Сімейне свято: вік-енд», «Ось тобі і новий дім». Отже, якщо на початковому етапі заголовок є ключем для входження в тему, то на середньому він потребує неодноразового повернення до себе, водночас його значення може змінюватися під впливом тексту і тільки після повної семантизації тексту заголовок стає ключем від нього.

Рефреймінг є зміною наявних ситуаційних рамок, що дозволяє людині побачити ту саму ситуацію в іншому ракурсі. Нова інтерпретація ситуації приводить до нових висновків, почуттів, оцінок і, як наслідок, з'являються різноманітні асоціації, стимулюється цікавість, розвивається мовленнєве мислення. Рефреймінг є невід'ємною частиною творчого мислення.

З методичного погляду завданням рефреймінгу є зміна настанов, що дає змогу студенту побачити ту ж ситуацію з різних ракурсів, переосмислити її в іншій системі координат. Прикладом рефреймінгу може бути, зокрема, таке завдання: «Подивіться на фото цієї людини. Це водій вантажівки. Розка-

жінку про нього; придумайте історію його життя». Потім викладач різко змінює рамки, демонструючи те ж саме фото: «Перед вами відомий всьому світу вчений. Опишіть його і розкажіть про нього». Під впливом настанови й опис людини, і розповідь про неї будуть зовсім іншими.

Спираючись на позицію вчених із цього питання (С. Броникова, І. Одинцова, В. Карасик, В. Мазілов, В. Янчук), можна умовно виділити змістовний, контекстний і стильовий рефреймінг.

Змістовний рефреймінг пов'язаний зі змінами в змістовній стороні ситуації, наприклад, біографічно детермінований рефреймінг: студенту пропонується перемістити навчальну ситуацію в систему персональних релевантностей (у процесі роботи над темою «Сім'я» після засвоєння навчального матеріалу студентам дається завдання: розказати про свою сім'ю); чи міжкультурний рефреймінг, в основі якого лежить зіставлення культур рідної й іноземної мови, що передбачає компаративний культурологічний аналіз ситуації, що заснований на принципах ідентифікації і диференціації («У них так. А в нас?»)

Контекстний рефреймінг, суть якого полягає в тому, що зміст залишається тим самим, але зі зміною контексту змінюється ставлення до ситуації. Підтипами контекстного рефреймінгу є рефреймінг поглядів, компенсаторний рефреймінг, що формується за допомогою підрядного сполучника *but* («зате») та оцінний рефреймінг. Проаналізуємо їх з погляду практичного використання в навчанні іноземної мови. Ось приклад рефреймінгу поглядів: студенту пропонується розповісти про пробки на дорогах з позиції міністра транспорту, бізнесмена, людини, що запізнюється на роботу, водія автобуса, студента, в якого сьогодні екзамен; чи розповісти про готель з погляду його хазяїна, гостя, адміністратора, портьє; чи представити зливу з погляду людей, які святкують весілля просто неба, фермера, в якого гине врожай від засухи; чи виразити ставлення до підлітка, який вже декілька днів не відходить від комп'ютера з погляду матері, лікаря і друга; від імені дівчини пояснити молодому чоловіку, який просить її руки, чому вона не одружиться з ним, потім назвати причини відмови в розмові з подругою; описати ту саму людину, припускаючи, що вона є розвідником чи шпигуном. Приклад компенсаторного рефреймінгу: студенту потрібно придумати ситуацію, що компенсує значення презентованої ситуації. Наприклад, моя подруга орендує маленьку квартиру, зате квартира – у гарному районі; у середньому жінки живуть довше, зате серед чоловіків більше довгожителів. Оцінний рефреймінг базується на зміні оцінок ситуації. Студенту потрібно придумати ситуації, в яких запропонована інформація може бути оцінена як:

а) позитивна чи негативна. Наприклад, ваш друг купив новий мобільний телефон (ситуації

можуть бути такими: мій друг купив новий мобільний. Тепер у мого друга крутий телефон, у телефоні чудова камера та великий об'єм пам'яті; у мого друга тепер зовсім немає грошей, він не знає, як дожити до стипендії); у сусіда вкрали машину; вона маленька на зріст; він такий, як усі;

б) доречна чи недоречна. Наприклад: ваш приятель прийшов у джинсах з дірками на колінах (ситуації можуть бути такими: приятель прийшов на дискотеку; на співбесіду до банку; ваш викладач раптом почав танцювати; у сусідів загавкав собака);

в) корисна чи шкідлива. Наприклад: ліки мають протипоказання (ситуації можуть бути такими: ліки руйнують печінку. Бабуся без ліків може померти, тому вона їх приймає. Я приймати їх не буду, тому що не хочу мати проблеми з печінкою); ваш друг бігає кожного ранку; вона приймає вітаміни.

Стильовий рефреймінг дозволяє описати ту саму ситуацію різними стилями мовлення (як в усній, так і в письмовій формах). Студентам може бути запропоновано переказати текст другу; викласти основні думки того ж тексту у виступі на науковій конференції; записати текст у вигляді уривка із щоденника, наукової статті, репортажу тощо).

Між фреймінгом і переліченими вище видами рефреймінгу немає чітко визначених меж, одна когнітивна техніка може містити елементи іншої. Але завжди можна виділити настанову, що переважає на цей момент. Когнітивні техніки можуть бути успішно використані не тільки у вправах на розвиток мовлення, але й у вправах із граматики, лексики, інтонації.

У процесі навчання іншомовному спілкуванню студентів нефілологічних спеціальностей закладу вищої освіти ми пересвідчилися в тому, що використання фреймових технологій є дуже ефективним для оволодіння студентами вміннями іншомовного усного і письмового спілкування. Однак звернемо увагу на таке: якщо на початковому етапі навчання в студентів вже склався певний каркас уявлення «тематичних примітивів», то для студентів, які володіють мовою на достатньому (середньому) рівні, жорсткі рекомендації відсутні, успіх викладання в такому разі багато в чому залежить від вміння викладача організувати, спроектувати ефективну фреймову онтологію. Активізація когнітивних технік на цьому етапі навчання розширює і поглиблює асоціативні зв'язки різних типів і рівнів, що допомагають пам'яті утримувати інформацію. Опора на мисленнєву діяльність збільшує продуктивність запам'ятовування (як довільного, так і мимовільного), полегшує подальше згадування. Створення мережі асоціацій активізує мовленнєве мислення іноземною мовою, робить його більш пластичним і гнучким, а розуміння – більш глибоким і виразним.

Висновки. Отже, теорія фреймів і практика їх використання в навчанні студентів нефілологічних спеціальностей закладів вищої освіти іноземної мови свідчить про те, що залучення когнітивних структур для представлення іншомовного тексту робить більш ефективним осмислення змісту інформації, засвоєння тезауруса, встановлення логіко-смислових зв'язків, актуалізує вербальні засоби виразу думок іноземною мовою. Застосування фреймової технології у викладанні іноземної мови не тільки уможлиблює логіко-лінгвістичне моделювання представлення знань, сприяє формуванню дискурсивної компетенції студентів, інших складників іншомовної комунікативної компетентності, але й сприяє максимальній активізації розумових і особистісних якостей студентів у процесі вивчення ними іноземної мови. Тому дослідження дидактичних можливостей фреймів є перспективним напрямом подальших наукових розвідок учених-педагогів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гурина Р., Соколова Е. Фреймовое представление знаний : монография. Москва : Народное образование ; НИИ школьных технологий, 2005. 176 с.
2. Лагута Т., Вержанська О. Фреймовий підхід до навчання іноземних студентів-філологів. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. 2016. № 26. С. 77–84.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
4. Morhunova S. Frame approach in teaching audience and consulting on the material of the specialty language. *Sociálne a psychologické aspekty globálneho trhu práce Zborník recenzovaných vedeckých prác s medzinárodnou účasťou*. Technical University of Kosice. Kosice, 2018. P. 309–316.
5. Mynsky M. A framework for representing knowledge. Frame conceptions and text understanding. В. : В.У.Р., 1980. 225 p.